

півдні України; місіонерської діяльності і заходів проти відпадиння від офіційної церкви; релігійного виховання у світських навчальних закладах Південної України і участі у цьому православного духовенства; характеру народної релігійності, впливу на неї традиції, історичних умов, заходів офіційної церкви. На особливу увагу заслуговує такий, висновок, до якого приходять дослідник: при тому, що однією з провідних тенденцій державної політики в церковній царині впродовж останньої чверті XVIII – середини XIX ст. було посилення контролю та регламентації духовного життя населення з одночасним розмежуванням сфер сакрального і мирського, сила традиції, свідомий чи несвідомий опір мирян, у певному сенсі — їхній освітній рівень, так само як і освітній та культурний рівень самого духовенства, не дали можливості уніфікувати народну релігійність і зробити її тотожною чи хоча б близько наближеною до релігійності офіційної.

Рецензована робота безумовно представляє науковий інтерес для тих, хто цікавиться релігійною і соціальною історією Російської імперії, України і її південного регіону XVIII – XIX ст.

С. А. Лепяко

Радовський В.С. У зап'ястях великого яструба. анатомія одного викрадення: дослідження У 3 ч. – Львів: “Сполом”, 2005. – 384 с.

Пропонована до рецензії праця Володимира Сергійовича Радовського являє собою науково-популярне видання. Це глибоке дослідження про життєвий шлях Андрія Войнаровського, небожа гетьмана Мазепи, по-європейськи освіченого, обдарованого багатьма талантами і сильним характером, розумного й досвідченого дипломата, про трагічний фінал його життя, крах найкращих сподівань на довге і щасливе буття в рідній Україні на історичному тлі епохи (початку XVIII ст.).

Дане дослідження, за визначенням самого автора, є своєрідним військово-пригодницьким шпигунським романом із характерними ознаками детективного жанру. Щоб його написати, В.С. Радовський понад двадцять років провадив архівно-бібліотечні пошуки документів і матеріалів про одного з героїв української історії – Андрія Войнаровського. У той же час, дана робота є біо-бібліографічним та джерельним виданням: адже більшість із документів, виявлених автором, уперше вводиться в науковий обіг. Безумовно, Андрій Войнаровський належить до найцікавіших постатей минулого. Відсутність у вітчизняній історіографії узагальнюючих наукових праць про життя та діяльність небожа гетьмана Мазепи зумовила актуальність і необхідність проведення досліджень із цієї тематики. Видання даної праці є однією із ознак повернення української науки від міфологізованої до правдивої та багатоваріантної.

До появи дослідження В.С. Радовського в українській історіографії було написано лише дві монографії про Андрія Войнаровського – Ілько Борщака (1925, 1939, 1991 рр. видання) та Любомира Винара (1962, 2003). Тепер у науковців і широкого загалу читачів з'явилася можливість ознайомитися із третьою працею, який містить відповіді на ті питання, що стояли перед попередниками автора даного видання.

Рецензована праця має чітку архітектуру: вступ (замість передмови), 3 частини, які у свою чергу поділяються на розділи, постановку проблеми та її вирішення. Після підбору, аналізу і синтезу наукових джерел, їх інтерпретації з використанням допоміжних історичних дисциплін, критичного аналізу досягнень попередників, співставлення поглядів і гіпотез, перед нами постали питання, на які зроблена спроба дати об'єктивні відповіді, без оглядки на авторитети. До книги вміщено особисті документи А. Войнаровського, протоколи його допитів, листи О. Румянцева до Петра Першого, графині Марії-Аврори фон Кенігсмарк та інші. Праця містить також 16 ілюстрацій, які унаочнюють предмет дослідження: це портрети учасників подій та персонажів книги.

Спочатку, як і належить справжньому історикові, В.С. Радовський вивчив усю літературу стосовно досліджуваної теми, а потім провадив пошуки в архівах. Вражає титанічна робота автора по збиранню і кваліфікованому опрацюванню історіографії. Дослідник скрупульозно проаналізував російську, українську, радянську і зарубіжну історіографію з поставленої проблеми дослідження. В.С. Радовський суворо дотримувався основного закону бібліографії – наполегливо шукати історичні джерела і не пропустити жодної думки дослідників-попередників.

Потрібно відзначити надзвичайну озброєність В.С. Радовського джерельними матеріалами. Адже першоосновою будь-якого наукового дослідження є історичні джерела – носії інформації про минуле. Виявлення джерел, їх осмислення та тлумачення на основі історико-порівняльного методу вимагають неабияких зусиль і багаторічної праці. Саме такими критеріями і керувався автор дослідження –

провівши багаторічні архівні пошуки, виявив чимало нових документів й залучив маловідомі історичні джерела про життєвий шлях, сходження по кар'єрних сходах і долю А. Войнаровського.

В.С. Радовський провів копітку і багатогранну роботу по збиранню джерел для написання свого дослідження, поставивши ще в юності мету – вивчити на підставі документів усе, що стосується Андрія Войнаровського. Працював у архівах і бібліотеках України, Росії (у Російському державному архіві давніх актів у Москві, Архіві інституту російської історії Санкт-Петербурзького філіалу РАН, Російській національній бібліотеці у Санкт-Петербурзі, Російській історичній бібліотеці у Москві та інших), а також використовував шведські, польські, німецькі, австрійські джерела. Користувався послугами архівних і бібліотечних фахівців, особливо при перекладах тексту скорописів початку XVIII ст.

Безумовною заслугою автора є те, що він особисто відшукав джерела, зокрема рукопис першої половини XVIII ст., написаний німецькою мовою. В.С. Радовський умовно назвав його „Рукопис, знайдений у Кенігсберзі”. Його автор Гедден – помічник Петра Першого, що служив на посаді фіскала у генеральському званні, – був свідком багатьох подій того часу і описав їх у своїх мемуарах, які пощастило віднайти В.С. Радовському. Даний документ пролив світло на багато подій того часу, тому значення його для сучасних дослідників важко переоцінити. Саме з його сторінок ми дізнаємося, що Симеон Полоцький – видатний письменник, педагог, проповідник, випускник Києво-Могилянської академії – заснував дипломатично-шпигунську школу при Законоспаському монастирі, де дяки і досвідчені офіцери готували майбутніх агентів для царської розвідки.

Назва наукового дослідження символічна. На початку праці автор пояснює її, наводячи приклад соколиного полювання, яке було одним із улюблених занять царя Петра Першого. Як хижий сокіл полює на свою беззахисну жертву, так і монарх, котрий заклав підвалини Російської імперії, переслідував своїх ворогів, кинувши в погоню за ними всю свою шпигунсько-дипломатичну рать, винищував їх, вдаючись до порушення норм міжнародного права, зловживав проти дипломатичного імунітету іноземних держав. За словами відомого російського історика, поета Олександра Бестужева, Андрій Войнаровський належав до тих небагатьох людей, котрих цар Петро Перший таврував ім'ям небезпечних ворогів. Будучи спадкоємцем гетьмана Івана Мазепи, Войнаровський мав усі підстави претендувати на гетьманство в Україні після смерті дядька. Тому переслідування і знищення небожа Мазепи стало метою монарха.

Петром Першим було створено чималий штат резидентів, таємних радників, найманців, шпигунів. Поступово і плановірно він реалізовував свою політику по захопленню А. Войнаровського, вдаючись до наклепів, погроз і психологічних провокацій, порушуючи єдиний і основний принцип дипломатичних імунітетів – принцип недоторканності. Тому російський монарх змушений був ретельно приховувати таку злочинну політику. Завдяки глибокому і всебічному дослідженню В.С. Радовського ці та подібні злочини Петра викрито і доведено.

Під час написання даної праці автор неухильно дотримувався принципу суворой документальності та історичної правди. Хоча визнає, що залишив у дослідженні лише два розділи, в яких зберіг помилкові твердження своїх попередників, котрі займалися тією ж проблемою, з розрахунку можливого зацікавлення пригодами Андрія Войнаровського з боку кінематографістів. Єдиний розділ, де В.С. Радовський дозволив собі волю творчої фантазії, це розділ про розбійний напад на Войнаровського у Гамбурзі як спосіб впровадження царського шпигуна в найближче його оточення. Сюжет дослідження побудований на документальному ґрунті – на опублікованих свідченнях царського агента, котрий був секретарем А. Войнаровського. Таким чином, автор скористався правом на художній вимисел, але разом із тим залишився у межах історичної достовірності.

В.С. Радовський доходить висновку, що реальна історична постать Андрія Войнаровського набагато складніша, ніж її романтичні відображення. У племінника гетьмана серед українських публіцистів та істориків було чимало противників, які закидали йому егоїзм, легковажність, зраду інтересів козацького товариства, нехтування боротьбою за українську незалежність. Однак не можна забувати про ту історичну добу, в якій жили, боролися і страждали постаті подібного масштабу. Андрій Войнаровський – не лише герой, він і мученик свого часу, який на собі відчув злочинну політику тирана-самодержця Петра Першого. Можна зрозуміти необачність Войнаровського, який, захопившись принадами світського життя та європейської аристократії, втратив відчуття небезпеки. Однак це викликає у нас не осуд, а співчуття до трагедії цієї непересічної особистості.

Автор наголошує на тому, що факти – хліб сучасної науки, тому постать Андрія Войнаровського досліджена ним у контексті доби початку XVIII ст. Показано у праці його відносини з видатними діячами того періоду, зокрема, Станіславом Лещинським, Карлом XII, Катериною I, Олександром Меншиковим, Пилипом Орликом, Іваном Самойловичем та багатьма іншими. У книзі розповідається також про історичні події того часу, у тому числі про Північну війну, про відомих військових і державних діячів Росії, України та європейських держав того періоду.

До пропонованих автором висновків привело не бажання досягти наперед визначених результатів або кон'юнктурних наслідків, а єдина мета – толерантний, неупереджений підхід до розв'язання проблематичних, недостатньо досліджених питань. В.С. Радовський – неординарний, глибоко

ерудований дослідник численних історичних публікацій та архівних документів, котрий творчо мислить, реконструює події, ніби повертає їх із забуття, скрупульозно аналізує та робить вагомими висновки.

Книга розрахована на широке коло читачів. Вона знадобиться історикам і краєзнавцям, котрі працюють на ниві біографічного жанру, всім, хто цікавиться родоводом видатних людей України, які відіграли неабияку роль у її історії.

Отже, рецензована праця написана з урахуванням сучасних досягнень історичної науки і є ґрунтовним дослідженням. Вона заслуговує на високу оцінку, наукова і практична цінність її очевидні. У цілому дослідження виявилось не лише надзвичайно змістовним, але і дуже цікаво написаним. Це дозволяє рекомендувати дане видання до ознайомлення як історикам, так і широкій читацькій аудиторії, що цікавиться актуальними проблемами вітчизняної історії.

І. М. Петренко

Ganzer, Christian: Sowjetisches Erbe und ukrainische Nation: das Museum der Geschichte des Zaporoger Kosakentums auf der Insel Chortycja. Mit einem Vorw. von Frank Golczewski

**[Soviet and post-Soviet politics and society; 20]
(Stuttgart: Ibidem-Verl. 2005. – 332 s.)**

[Християн Ґанцер. Радянська спадщина та українська нація. Музей історії запорозького козацтва на острові Хортиця. Зі вступним словом Франка Голчевського. Серія “Радянські та пострадянські політика та суспільство”. Під ред. д-ра Андреаса Умланда. Т. 20. Штутгарт: Видавництво “Ібідем” 2005].

Ставлення суспільства до свого минулого та державна політика у цій сфері на відміну від української історіографії є предметом пильної уваги з боку німецьких істориків. Великою мірою до цього спричинилася новітня німецька історія, але не слід забувати також й зміни у суспільному житті, а відтак й нерідко радикальний перегляд інтерпретацій власного минулого у Східній Європі, зокрема в Україні. Протягом двох останніх десятиріч ці зміни пропонують багатий матеріал для дослідників цієї проблематики (див. роботи Штефана Трьобста, Вільфріда Йілге та ін.). Саме в контексті цього напрямку досліджень й слід розглядати монографію Х. Ґанцера, в основі якої лежить його магістерська робота, підготовлена на кафедрі східноєвропейської історії університету м. Гамбурґ.

У центрі уваги цієї, за словами автора, дискурс-орієнтованої розвідки, стоїть Музей історії запорозького козацтва у Запоріжжі з часів його заснування, точніше з моменту, коли у другій половині 60-х років виникла ідея його створення, і до сьогодняшнього дня. Основним своїм завданням Ґанцер вбачає аналіз інтерпретацій історії козацтва та та спробу відслідкувати, як ця історія презентувалася та заради яких цілей використовувалася та продовжує використовуватися. Для цього автор розглядає історію та сьогодення Музею в контексті національного та козацького дискурсів (с. 25).

Початковий (II) розділ роботи відкривається розглядом формування пануючої сьогодні в Україні концепції вітчизняної історії. Серед тем та образів, які є основними для цієї конструкції, найдокладніше звичайно автор зупиняється на темі козацтва, яку він вважає центральною “для української історії та ідентичності” (с. 40). Авторські висновки та спостереження щодо присутності козацтва у суспільній думці (наприклад, про три типи графічної презентації козака) хоча і є певним спрощенням, але, з іншого боку, пропонують українському читачеві погляд ззовні, який дозволяє по-іншому поглянути на деякі оточуючі його повсякденні речі.

Найбільший за обсягом розділ роботи (III) присвячений розгляду історії та сьогодення Музею історії запорозького козацтва. При цьому автор намагається помістити історію музею в загальний контекст суспільного та політичного розвитку: заснування музею розглянуто як результат “відлиги”, першу експозицію – в її зв’язку з ідеологічними постулатами, сформульованими у тезах ЦК КПРС з нагоди святкування 300-річчя возз’єднання України з Росією. Розгляд елементів національного дискурсу в Радянському Союзі на прикладі музейної експозиції (народ та нація, дружба українського та російського народів, класова боротьба) переходить в докладний опис експозиції музею станом на 2002 р. Висновок автора полягає в тому, що зміни у складі експонатів дуже незначні, головна причина – обмежена кількість матеріалу з козацької тематики, яка є у працівників музею. В багатьох місцях ця нестача компенсується за рахунок розповідей. Супроводжуючі тексти таким чином є також предметом